

“Død over fascismen – frihed til folket”

Anden Verdenskrig og ideen om socialistisk revolution i jugoslavisk historiebrug

Partisaner: Modstandskæmpere ledet af det Jugoslaviske kommunistparti. Appellerede til multinationalt fællesskab og tolerance, talte med svingende intensitet for socialistisk revolution. Voksende i løbet af krigen til en gigantisk hær med flere hundrede tusinde under våben

AVNOJ: Det Anti-Fascistiske Råd til National Befrielse af Jugoslavien, oprettet i november 1942 som Partisanbevægelsens politiske gren. Formelt et fælles organ for alle anti-fascistiske partier, dvs. også borgerlige. Hensigten er at appellere til den bredest mulige gruppe af Jugoslaver. Reelt var rådet dog under kommunisternes kontrol og blev brugt som redskab til kommunisternes magtovertagelse

Chetnikker: Konservativ, royalistisk, serbisk nationalistisk guerillahær, ledet af serbiske officerer. Appellerede primært til serbere, ønskede at forsvare serbere mod Ustasha's folkemord bl.a. ved at oprette etniske rene serbiske områder. Havde som mål at genoprette en jugoslavisk stat under serbisk kongehus og dominans

Ustasha: Kroatisk fascistisk organisation, trænet i eksil i Ungarn og Italien, marginal indflydelse i Kroatien før krigen. Overtog regeringsmagten i Kroatien og Bosnien ved Aksemagternes erobring i april 1941. Udførte folkemordspolitik mod serbere, jøder og roma, og omfattende krigsforbrydelser mod politiske modstandere

Af Tea Sindbæk

I det kommunistiske Jugoslaviens erindringskultur udgjorde partisanernes kamp under Anden Verdenskrig det absolut væsentligste tema. Partisanerkrigen var landets grundlæggende og statsbærende myte, og som sådan en primær kilde til kommunistpartiets legitimitet. Partisanerkrigen var på en gang en national befrielseskrig mod de besættende aksemagter og en borgerkrig, som havde til formål at muliggøre en socialistisk revolution gennem kommunistpartiets magtovertagelse. I jugoslavisk erindringskultur har disse to sider af partisanernes krigsførelse, det patriotiske og det revolutionære aspekt, udgjort et væsentligt spændingsfelt. De er blevet vægtet forskelligt, både under krigen og i efterfølgende fremstillinger af den.

Revolutionen var væsentlig i landets politiske opbygning. Alligevel var det ikke altid den, der stod centralt i erindringskultur og historiebrug. Den udgjorde ikke altid en brugbar erindring. Det var nemlig pragmatiske hensyn og behov, der styrede, hvilket aspekt af krigshi-

storien, der skulle betones på forskellige tidspunkter i det kommunistiske Jugoslaviens historie.

Det er hensigten med denne artikel at skitsere den rolle, ideen om den socialistiske revolution har spillet, dels under selve partisanerkrigen, men i særdeleshed i de efterfølgende årtiers historiebrug i Jugoslavien.

Modstandskamp eller revolution?

Jugoslavien blev invaderet af aksemagterne og deres allierede den 6. april 1941. I Bosnien og Kroatien oprettedes den såkaldte Uafhængige stat Kroatien (Nezavisna Država Hrvata, forkortet NDH), som regeredes af den kroatiske fascistiske bevægelse Ustasha. I Serbien etableredes et lydregime, som reelt var under direkte tysk kontrol.

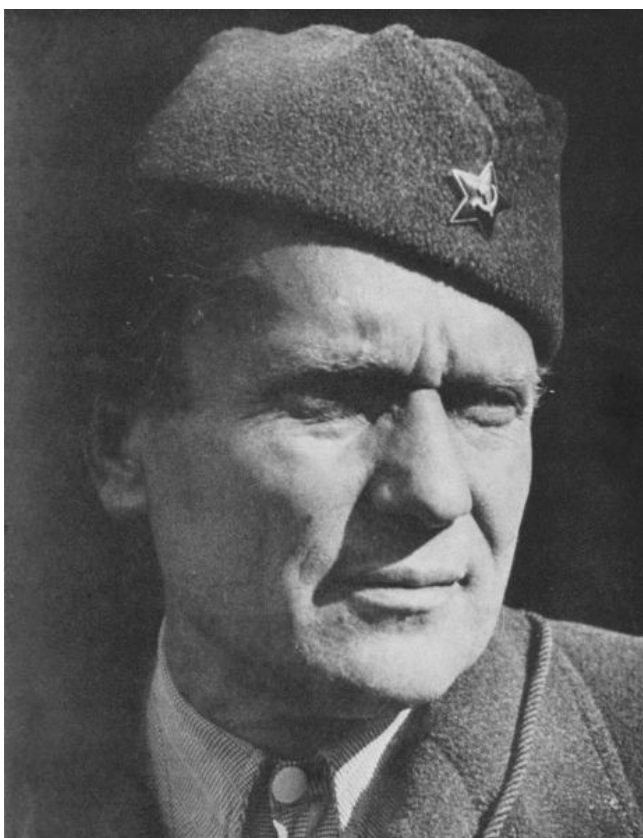
Få måneder efter invasionen sås de første tegn på modstandskamp og oprør. I Kroatien og Bosnien førte Ustasha en målrettet fordrivelses- og udryddelsespolitik overfor serbere, jøder, sigøjnere og alle mistænkte modstandere (Tomasevich, 2001, 335-415; Jelić-Butić 1978, 158-187; Hory og Brozsat 1964, 93ff). Over for Ustasha's summariske henrettelser, massedrab, fængslinger og koncentrationslejre så de forfulgte grupper ingen andre muligheder end at gribe til våben. I løbet af foråret samledes en gruppe serbiske officerer omkring oberst Draža Mihailović for at danne det, der blev til Chetnikbevægelsen, en konservativ, royalistisk, serbisk organisation, der havde til formål at forberede en guerillahær, som kunne støtte et fremtidigt allieret angreb på Balkan og bidrage til genoprettelsen af et serbisk domineret kongedømme (Tomasevich 1975).

Det jugoslaviske kommunistparti forholdt sig som udgangspunkt afventende, men da Nazityskland invaderede Sovjetunionen den 22. juni 1941 indledte kommunisterne en aktiv modstandskamp. Partiet havde været forbudt og marginaliseret i kongeriget Jugoslavien. Ved krigens begyndelse talte det derfor næppe mere end 8000 medlemmer. Alligevel formåede kommunisterne at dominere modstandskampen og i sidste ende vinde den jugoslaviske del af Anden Verdenskrig. Vejen til sejren var dog alt andet end jævn. Kommunistpartiets succes byggede på en sælsom kombination af ideologisk kompromisløshed, patriotisme og pragmatisme.

I Serbien forsøgte kommunister og chetnikker i løbet af sommeren og efteråret 1941 at samarbejde. Det blev imidlertid hurtigt klart, at de to grupper var grundlæggende uenige, både hvad angik strategi og ideologi.

Mens de kommunistiske partisanledere opfordrede til omgående modstand, talte chetnikkerne for en forsigtig politik, der skulle undgå tyske repressalier og snarere forberede en modstandskamp end føre den ud i livet. Partisanlederne forfægtede ganske åbenlyst en social og politisk revolution, hvilket blev tydeligt i de såkaldte "befriede områder", hvor der under partisanernes kontrol oprettedes nye politiske og sociale ordener, som blandt andet indebar ekspropriation af jord.

Josip Broz Tito, leder af partisanbevægelsen og generalsekretær for kommunistpartiet, iført partisanernes karakteristiske hue med den røde stjerne med hammer og segl.

I november 1941 førte konflikten til et åbent brud mellem de to modstandsgrupper. Chetnik-regimenter deltog på besættelsesmagternes side i et angreb på partisanhovedkvarteret i Užice. En væsentlig del af krigen kom herefter til at bestå i borgerkrig mellem chetnikker og partisaner. I det østlige Bosnien fortsatte samarbejdet mellem de to oprørsgrupper dog noget længere. Meget tyder på, at lokale bønder ikke reelt forstod forskellen de to grupper (Hoare 2006: 126, 207). Mens både partisaner og chetnikker havde held med at kalde til væbnet modstand, faldt det åbenlyst vanskeligere at formidle kampens ideologiske grundlag for den jugoslaviske befolkning. I løbet af krigen var der gentagne eksempler på, at individer eller hele regiment skiftede

side mellem partisaner og chetnikker afhængigt af den lokale udvikling.

I den kommunistiske ledelse var man langt fra enige om, hvordan forholdet mellem befrielseskamp og revolution skulle prioriteres. Skønt man udadtil hævdede, at partisanernes indsats havde til hensigt at befri de jugoslaviske folk fra terror og undertrykkelse, var kommunisternes øverste top og Tito fra starten indstillet på at udnytte krigen og tyskernes forventede nederlag til at gennemføre en kommunistisk magtovertagelse (Haug 2007: 42ff). I 1941-1942 forfægtede mange partisanledere den radikalt revolutionære linje, og meget tyder på, at partisanledelsen vurderede, at man nu var på vej ind i revolutionens anden fase, og at man dermed var nået til opgøret med interne modstandere og klassefjender. Det betød blandt andet, at partisanenheder angreb og massakrerede mistænkte chetniksympatisører og deres familier, og at partisaner særligt i Hercegovina terroriserede og myrdede bønder, som opfattedes som lokale "kulakker" (Hurem 1972: 142-162; Redžić 2005: 210-216; Djilas 1977: 147-156; Hoare 2006: 220-225). I den kommunistiske periode var denne mindre heroiske side af partisankrigen markant nedtonet, og den er stadig begrænset belyst i eks-jugoslavisk historiografi.

Partisanernes kompromisløst revolutionære linje rummede imidlertid åbenlyse ulemper. Den virkede fremmedgørende på den jugoslaviske bondebefolkning, som nok kunne nære sympati for modstandskampen, men som næppe begreb de ideologiske finesser, knapt nok forstod forskellen på chetnikker og partisaner og frastødtes af partisanernes terror, som jo ramte jugoslaviske bønder og ikke besættelsesmagterne.

I november 1942 oprettede partisanledelsen imidlertid en bredere orienteret politisk overbygning i form af det Antifascistiske Råd for National Befrielse af Jugoslavien, forkortet AVNOJ. I AVNOJs ledelse sad flere prominente ikke-kommunistiske intellektuelle. Ved AVNOJs andet møde i november 1943 blev den borgerlige regering, der sammen med kongen var i eksil i London, afsat med øjeblikkelig virkning, AVNOJ udpegede en ny regering, og rådet vedtog, at det Jugoslavien, som skulle oprettes efter krigen, skulle have form af en føderation og sikre national ligestilling. Spørgsmålet om opretholdelse af kongemagten skulle afgøres af folket ved krigens afslutning (Petranović 1988: 283ff; Petranović og Zečević 1988: 655ff). Skønt hensigten med AVNOJ altså ganske åbenlyst var et regerings- og systemskifte, var der ikke udadtil tale om et socialistisk revolutionært program.

Med AVNOJ understregedes partisanbevægelsens fælles-jugoslaviske og patriotiske karakter. Partisanledelsen var desuden begyndt at oprette enheder for frivillige modstandskæmpere, hvor det ideologiske udtryk var betydeligt neddæmpet. Partisanhæren rummede dog stadig revolutionære elitebrigader.

Partisanbevægelsen appellerede nu bredt i kraft af sin samlende patriotisme og den multi-etniske linje, som stod i skarp modsætning til chetnikernes eksklusivt serbiske profil og Ustasha's rædselsvækkende folke-mordspolitik.

I efteråret 1943 kapitulerede det Fascistiske Italien og overlod store områder og våbenressourcer i hænderne på partisanerne. Krigslykken var på partisanernes side, og i oktober 1944 kunne partisanhæren med hjælp fra den Røde Hær indtage Beograd. Den Røde Hær overlod til de jugoslaviske partisaner at nedkæmpe de tilbageværende modstandere og erobre resten af Jugoslavien. I løbet af denne proces sikrede kommunisterne sig en absolut magtposition, baseret på den enorme partisanhær. Ved krigens afslutning kunne kommunistpartiet i kraft af den totale kontrol over partisanbevægelsen diktere efterkrigstidens politiske system.

Tito og partisanernes øverste ledelse inspicerer Første Proletarbrigade i Bosnien 1942. Proletarbrigaderne var partisanernes elitetropper og promoverede åbenlyst det revolutionære projekt

Den kommunistiske magtovertagelse var blevet mulig-gjort af nedtoningen af det revolutionære projekt. Ved primært at betone den fælles jugoslaviske patriotiske modstandskamp i modsætning til eksklusive etno-nationale interesser eller direkte nationalt forræderi opnåede partisanbevægelsen – og dermed den kommunistiske ledelse – en bred opbakning, der som udgangspunkt sikrede en betydelig militær slagstyrke og siden kunne veksles til en generel støtte til de nye magthavere.

Krigen som patriotisk motiv

Ved krigens afslutning stod Jugoslaviens kommunistiske magthavere over for to presserende opgaver. Partiet skulle konsolidere sin nyvundne politiske magt, og landet Jugoslavien skulle bringes på fode efter en omfattende og meget ødelæggende krig. Omkring en million mennesker ud af en befolkning på 17 millioner var dræbt under krigen, landets infrastruktur var i ruiner, og hunger truede i en række områder.

I de første år efter krigen fokuserede den kommunistiske propaganda på bredt accepterede idealer som fremskridt, social retfærdighed, national ligestilling og sammenhold og enighed mellem de jugoslaviske folk – formuleret i parolen "broderskab og enhed". Revolutionære socialistiske idealer blev nedtonet; målet var at samle folket, retfærdiggøre den nye statsform og mobilisere ekstra kræfter til statens genopbygning (Lilly 1994).

Partisankrigen, oftest kaldet Den nationale Befrielseskamp (Narodnooslobodilačka Borba) spillede en afgørende rolle i kommunisternes propaganda og bestræbelser på selvlegitimering. Blandt de væsentligste emner i Titos første taler efter krigen var partisanernes storslåede sejre og de enorme ofre, som de jugoslaviske folk havde båret. Tito og de jugoslaviske kommunister promoverede en simpel forståelse af krigen som en kamp mellem på den ene side partisanerne, som repræsenterede alle Jugoslaviens nationer og "patriotiske kræfter", mod besættelse og kollaboratører på den anden. Gang på gang fremhævedes nødvendigheden af at bevare og styrke "broderskab og enhed" mellem de jugoslaviske folk (Tito 1948: 11ff, 22f, 29f).

Med begejstring, patriotiske paroler, kampagner, ungdomsbrigader og en del tvang og vold arbejdede kommunistpartiet på at omdanne Jugoslavien til en stalinistisk mønsterstat. De jugoslaviske kommunister så sig selv som en af den europæiske socialismes absolutte spydspidser, kun overgået af socialismens fædreland Sovjetunionen. Fra 1947 indledte det jugoslaviske kommunistparti afdeling for agitation og propaganda et omfattende ideologisk opdragelsesprojekt, som skulle forberede befolkningen til de planlagte revolutionære forandringer.

Men i foråret 1948 krakelerede billedet. Den sovjetiske ledelse var misfornøjet med de selvsikre og egensindige jugoslaver, og forholdet mellem de to parter besværedes af en række uenigheder: jugoslaverne førte en aggressiv udenrigspolitik uden sovjetledernes godkendelse; under dække af såkaldt økonomisk samarbejde blev den jugoslaviske økonomi udbyttet for at støtte genopbygningen af Sovjetunionen; det sovjetiske efterretningsvæsen forsøgte at infiltrere det jugoslaviske parti og sikkerhedssystem. Den sovjetiske ledelse forsøgte at gennemtvinge en udskiftning af topfigurerne i det jugoslaviske kommunistparti, og da dette ikke lykkedes, blev de jugoslaviske kommunister efter talrige fordømmelser ekskluderet fra det internationale kommunistiske samarbejdsorgan, Kominform, i juni 1948.

Krigen som revolution

Broderskab og enhed kunne nok retfærdiggøre genopbygningen af den multinationale stat som en formel føderation. Men kommunistpartiets magtmonopol, skønt delvist begrundet i kommunisternes succesfulde

ledelse af partisanbevægelsen, var primært ideologisk legitimeret med behovet for sociale forandringer og revolution. Bruddet med det sovjetisk ledede kommunistiske fællesskab fratog de jugoslaviske kommunister deres væsentligste eksterne kilde til ideologisk legitimitet, nemlig medlemskabet af den sejrige internationale kommunistiske bevægelse. Efter bruddet med Sovjetblokken måtte de jugoslaviske kommunister derfor forklare og retfærdiggøre deres sag, både udadtil og indadtil. De var nødsaget til at udnytte deres interne legitimitetskilder i endnu højere grad.

Ud over at retfærdiggøre den nye føderale stat baseret på national ligestilling og levere heroiske nationale myter til kommunisterne, måtte partisankrigen nu også gøre det ud for en ægte socialistisk revolution, der byggede på det jugoslaviske kommunistpartis egen indsats og forholdene internt i Jugoslavien (Höpken 1994). Mens de jugoslaviske kommunister på en gang dyrkede og udnyttede billedet af den heroiske Nationale Befrielseskrig, forsøgte de febrilsk at tilbagevise den sovjetiske kritik af deres parti og politik ved at insistere på krigens reelle revolutionære karakter. Sovjetiske beskyldninger om den jugoslaviske partitops ukorrekte ideologi og strategi blev afvist som misforståelser og fjendtlig propaganda. Samtidig hævdede de jugoslaviske ledere, at den Nationale Befrielseskrig også var en korrekt socialistisk revolution, som var resultat af en anderledes men ligeværdig jugoslavisk vej til kommunismen. I modsætning til den sovjetiske påstand, at kommunisternes sejr i Jugoslavien primært var resultat af den Røde Hærs indsats, understregede de jugoslaviske kommunister, at sejren var resultat af de jugoslaviske folks og partisaners egen kompromisløse kamp. Revolutionen blev således også promoveret og brugt som intern kilde til ideologisk legitimitet, uafhængigt af den internationale socialistiske bevægelse (se f.eks. Popović 1949; Tito 1959: 117-118, 122).

Blandt de mest indflydelsesrige udlægninger af partisankrigen og revolutionen var Titos berømte "rapport", en mere end otte timer lang tale holdt ved den 5. partikongres kort efter bruddet med Kominform i sommeren 1948. Her redegjorde Tito for de jugoslaviske kommunisters historie på en måde, der vel anerkendte fejltagelser og misforståelser, men som grundlæggende insisterede på, at de bedrifter, som de jugoslaviske kommunister og folk havde udført, og de ofre, de havde båret, fortjente fuld anerkendelse. Tito fremhævede, at den jugoslaviske modstandskamp under kommunisternes ledelse startede flere måneder før det tyske angreb på Sovjetunionen og altså helt uafhængigt af dette. Der var ikke tale om et lille, tilfældigt oprør, men en velplanlagt modstandskamp, som de jugoslaviske kommunister omhyggeligt forberedte og anførte, og som de jugoslaviske folk kompromisløst førte til den bitre ende (Tito 1951: 188; 199-200; 203-204). Men krigen

var samtidig, hævdede Tito, et opgør med det gamle styre, og den var udgangspunkt for skabelsen af "folkemagt" (*narodni vlast*) og en ægte revolutionær hær (Tito 1951: 207; 210; 226).

Tito konkluderede, at krigen var kommunistpartiets største bedrift, "fordi denne befrielseskrig betød den forenede og nationale befrielse af de jugoslaviske folk og den sociale befrielse af vort lands arbejdende masser. Det var en befrielses- og en revolutionær krig, hvori grundlaget blev lagt for det nye Jugoslavien" (Tito 1951: 253).

Partisankrigens historie udlagt som en dobbelt kamp for national befrielse og social revolution stammede altså fra kommunistpartiets øverste ledelse og afspejlede en situation, hvor partiet og dets top var yderst presset og havde brug for at trække på alle kilder til politisk legitimitet.

Krig og revolution i historieskrivning

Titos rapport blev toneangivende for udlægningen af Jugoslaviens nyeste historie i de følgende årtier. Opfattelsen af krigen som en kombination af patriotisk national befrielseskrig og en socialistisk revolution blev dogmet i historiske fremstillinger.

En af de første oversigter over partisankrigens historie forfattedes i starten af 1950'erne af to kommunister, veteraner fra krigen og officerer i den jugoslaviske hær. Denne lille bog, *Pregled historije narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije (Oversigt over historien om den nationale befrielseskrig og de jugoslaviske folks revolution)* beskrev krigshistorien fra et udpræget klassekampsperspektiv og fremhævede, hvorledes den sociale revolution fra starten var en del af kommunisternes krigsstrategi, selvom de umiddelbare erklærede mål var national befrielse og nedkæmpelse af fascismen (Čubelić and Milostić 1963: 61ff).

Blandt de første forsøg på en seriøs historisk syntese over Anden Verdenskrigs historie i Jugoslavien fra professionelle historikers side var Jovan Marjanović og Pero Morača's *Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941-1945. Istoriski pregled (Vores befrielseskrig og nationale revolution 1941-1945. Historisk oversigt)*, trykt i Beograd 1958. Marjanović og Morača var begge veteraner fra partisankrigen, medlemmer af den kommunistiske elite og indflydelsesrige figurer i det jugoslaviske historikermiljø.

Bogen var tænkt som en let tilgængelig oversigt over krigen, rettet mod den almene offentlighed, uden noter og i et let forståeligt sprog. Den var så at sige et mønstereksempel på, hvordan Jugoslaviens Anden Verdenskrig skulle fremstilles.

Som titlen klart viser, blev partisanernes krigsførelse her beskrevet parallelt både som en patriotisk befrielseskrig og som en kamp for social revolution. Faktisk er et af bogens væsentligste temaer denne dobbelte opfat-

telse af partisankrigen (Marjanović og Morača 1958: 5). Ifølge forfatterne viser partisanernes berømte slogan "Død over Fascismen – Frihed til Folket"¹ netop denne dobbelthed i partisanbevægelsens mål: Fascisme refererer således til både de besættende aksemagter og til deres jugoslaviske hjælpere, som promoverer en ideologi der fører til hunger, død, slaveri, udplyndring, masaker og terror. Frihed betyder her frihed til det arbejdende folk, såvel som frihed fra fascisme, men også frihed fra alt mørkt og reaktionært, fra national undertrykkelse, udbytning og hunger. Det sidste henviser til de borgerlige og autoritære styreformere i Jugoslavien i mellemkrigstid (Marjanović og Morača 1958:65f).

Sammenkoblingen af national befrielse og social revolution betyder desuden, at partisanernes modstandere udfylder en dobbelt funktion som både forræderiske kollaboratører og reaktionære kontrarevolutionære styrker. Ustashaenheder, chetnikker og andre antikommunistiske styrker opfattes således som forrædere, krigsforbrydere og forsvarere for det pro-fascistiske borgerskab og "den rådne og korrupte borgerlige orden" (Marjanović og Morača 1958: 62).

For kommunisterne, hævder Marjanović og Morača, var partisankrigen altså ikke blot et bidrag til den internationale allierede kamp mod Akse-magterne, men også en mulighed for at skabe en revolutionær hær, frie territorier og en ny slags regering, hvor folket bestemmer (Marjanović og Morača 1958: 71).

Fremstillingen af partisankrigen som en kombination af patriotisk national befrielse og socialistisk revolution var meget egnet som samlende mytologi for et på mange måder uhomogent land. Den appellerede selv sagt til både patrioter og socialister. Samtidig fremhævede de generelle udlægninger af partisankrigen altid, at alle egne af det jugoslaviske område og alle folkeslag deltog i kampen for nationale befrielse og for omdannelsen af Jugoslavien til en føderal stat, der sikrede national tolerance og ligestilling. På den måde kunne partisankrigens historie rette sig mod både nationale og føderale patrioter.

Denne udlægning blev fastholdt i officiel kommunistisk historiografi gennem hele det socialistiske Jugoslaviens eksistens. I 1988 udgav en af serbisk historieskrivnings koryfæer, Branko Petranović, en samlet 3-binds oversigt over Jugoslaviens historie i det 20. århundrede. Bind 2 behandler hovedsageligt partisankrigen, og her fremhæver Petranović i god titoistisk ånd, hvorledes krigen både var en national befrielseskamp og en revolutionær strategi, med klare sociale, nationale og antifascistiske emancipatoriske træk, og at krigen var en fælles jugoslavisk kamp, der førtes i alle områder uanset forskelle i

økonomiske og geografiske vilkår og varierende besættelsesregimer (Petranović 1988, 12-14, 95ff).

I det kommunistiske Jugoslaviens erindringspolitik blev den socialistiske revolution og nationale befrielseskrig således knyttet uadskilleligt sammen. Stat og regime legitimeredes af samme mytekompleks, baseret på en sammensmeltning af revolution og national befrielse, eller af socialisme og patriotisme. Det kan måske hævdes, at den ene del af denne bærende myte vanskeligt kunne falde uden at tage den anden med sig.

Opgør med den revolutionære historie

Skønt det heroiske epos om partisanerne forblev Jugoslaviens grundlæggende og statsbærende myte gennem hele den kommunistiske periode, ældedes partisankrigens historie ikke uden rynker og ar. Fra 1970'erne udfordredes det forsimplede billede af krigen som en rent heroisk modstandskamp, der samtidig omstyrkede det borgerlige monarki, førte kommunisterne til magten og dermed udgjorde en ægte socialistisk revolution. Det var næppe tilfældigt, at dette skete, mens de jugoslaviske kommunister sad sikkert i sadlen, og den åbne selvforvaltningssocialisme lignede en stabil succes. Det virkede lidet risikabelt, måske endda gavnligt, at revidere og nuancere historien.

Tito selv åbnede ballet i et interview i forbindelse med fejringen af sin officielle 80års fødselsdag d. 25. maj 1972. Adspurgt om der var sider af krigen han endnu aldrig havde talt om, svarede Tito bekræftende og nævnte kampene mellem partisaner og chetnikker, som udviklede sig til en klassekamp. "Det var derfor", konkluderede Tito, "en borgerkrig. Men det ønskede vi ikke at tale om under krigen, for det ville ikke have været nyttigt for os" (*Politika* 1972, 6).

Ved et rundbordsmøde arrangeret af tidsskriftet *Gledišta* samme år kritiserede en gruppe anerkendte faghistorikere den hidtidige forskning i Anden Verdenskrig, blandt andet fordi den manglede videnskabelighed, var skrevet primært af partisanveteraner og fokuserede næsten udelukkende på den militærstrategiske udvikling. Denne tilgang, hævdede historikerne, overså en række essentielle sider af krigen, herunder sociale og ideologiske spørgsmål (*Gledišta* 1972).

Der var således åbnet for en grad af nytænkning og revision af krigshistorien. Men da den bosniske historiker Rasim Hurem samme år udgav en bog, hvori han blandt andet analyserede partisanbevægelsens brug af terror som del af det, der opfattedes som revolutionens anden fase og bekæmpelsen af klassefjender i 1941-1942, blev det ganske tydeligt, at der var grænser for, hvor langt man kunne gå i denne revision. Hurem blev mål for omfattende kritik fra sine historikerkolleger, i særlig grad de, som havde nære forbindelser til kommunistpartiets elite (Kamberović 2006; Sindbæk 2007: 103ff).

¹ "Smrt fazisma – sloboda narodu"; en af partisanernes og det kommunistiske Jugoslaviens flittigst brugte paroler.

En omfattende revision af krigshistorien tog derfor først fart i første halvdel af 1980'erne. Ramt af økonomisk, politisk og ideologisk krise og i fraværet af en samlende central ledelse, særligt efter Titos død i 1980, stod det jugoslaviske kommunistparti handlingslammet og ude af stand til at udstikke en troværdig strategi for landet fremtid. Skepsis og fatalisme kendetegnede den kulturelle scene, og ikke mindst i den relativt frie serbiske republik benyttede historikere, forfattere og kunstnere lejligheden til at angribe kommunismens hellige kær. Kommunisternes lidet demokratiske magtovertagelse og forbrydelser fra den Stalinistiske periode blev analyseret og diskuteret (Ramet 1985).

Omtænkningen af Den nationale Befrielseskrig fandt ikke mindst sted inden for skønlitteratur: I romanen *Kniven*, som blev udgivet i 1982, udlagde den serbiske forfatter og senere politiker Vuk Drašković krigen i Hercegovina som en brutal kamp mellem hæderlige og sympatiske chetnikker mod fanatiske og blodtørstige partisaner (Drašković 1982/1998:25f).

Den gradvise rehabilitering af chetnikkerne fortsattes i faghistoriske værker: i 1983 tolkede Branko Petranović Chetnikbevægelsen som i udgangspunktet antifascistisk (Petranović 1983: 139ff). En langt mere radikal omtolkning kom i 1985, da historiker fra det serbiske videnskabsakademi, Veselin Đuretić, fremstillede chetnikkers og partisaners krigsstrategier som nærmest parallelle og lige legitime. I Đuretić' udlægning var partisanernes glørværdige sejre og revolutionen så godt som fraværende. Chetnikernes tilbageholdende strategi blev forklaret med ønsket om at undgå omfattende og unødvendige tab af serbiske liv. Det var unægtelig en ganske anderledes udlægning end den traditionelle partisanhistories fremstilling af chetnikkerne som landsforrædere og lejesvende for besættelsesmagten og det serbiske borgerskab (Đuretić 1985; Banac 1992).

I Đuretić' fortolkning måtte historien om en fælles jugoslavisk modstandskamp og revolution så at sige vige pladsen for en fortælling, der tog udgangspunkt i en snævert national forståelse af krigshistorien. Med Jugoslaviens sammenbrud i 1991 og den efterfølgende etablering af nationale historier kom dette perspektiv til at dominere historieformidlingen.

Kommunismens krise og den øgede nationale orientering i jugoslavisk historieskrivning underminerede den hidtidige officielle erindringspolitik. I stedet trådte en nationalistisk orienteret historiebrug, som afviste erindringen om både den fælles-patriotiske nationale befrielseskrig og om den jugoslaviske socialistiske revolution.

Hvor blev revolutionen af?

I løbet af 1980'ernes anden halvdel blev myten om den store nationale og revolutionære leder, Tito, gradvist pillet fra hinanden. Ved årtiets slutning blev han ikke længere refereret til som "Tito", men slet og ret som "Josip Broz". Titos talrige luksusejendomme blev afhændet, og de adskillige byer, der bar hans navn, blev nu omdøbt. Især i Serbien og i Kroatien gjorde man op med Tito som symbol og med ideen om "Titos Jugoslavien" (Pavlowitch 1992: 92-93).

Milošević' politiske reformer ved 1980'ernes afslutning bevirkede, at det system af nationale hensyn og balancer, som havde kendetegnet Jugoslavien under Tito, blev omstødt og erstattet af en politisk struktur, der primært tilgodeså serbiske interesser. I Serbien blev Tito symbol på det statssystem, som nu opfattedes som uretfærdigt, udbytende og anti-serbisk. Kommunismen, titoismen og revolutionen blev forkastet, og i stedet rehabiliteredes nu også officielt det serbiske nationale borgerskab og chetnikkerne. I 1992 rejstes et monument til chetnikleder Draža Mihailović, og i 2004 vedtog det serbiske parlament en lov, der principielt ligestiller chetnikker og partisaner (Ramet 2007: 48f).

Også i Kroatien blev revolutionen og kommunismen forkastet. Her blev Tito opfattet som repræsentant for et undertrykkende, serbisk domineret system. Kommunistiske partisaner og serbere blev i stigende grad set som to sider af samme sag, og krigsforbrydelser begået af partisaner ved Anden Verdenskrigs afslutning som led i opgøret med politiske og militære modstandere blev et vigtigt emne i den kroatiske presse og historieskrivning i de tidlige 1990ere (Sindbæk 2007: 208-218).

Tito, partisanerne og revolutionen er med andre ord i lav kurs i de post-jugoslaviske republikker. Såvel kommunismen som det multinationale jugoslaviske projekt – de to sider af partisankrigen – er generelt forkastet.

I enkelte regioner omgærdes de revolutionære helte dog stadig med veneration, også ud over den muntre og ironiske Jugo-nostalgi, man møder overalt i det tidligere Jugoslavien. I Bosnien og på Istrien hedder gaderne stadig Marskal Tito, og man ser stadig bjergtoppe prydet med hvide gærder, der danner navnet Tito. Det er imidlertid netop de steder, hvor 1990'ernes snævert nationalistiske statsideologier har vist sig mest problematiske. Det, der hyldes i disse områder, er derfor sandsynligvis snarere den rummelige nationale ideologi, som promoveredes af titoismen, end det revolutionære projekt, som den også repræsenterede.

Tea Sindbæk, cand.mag. i østeuropastudier og ph.d. i historie har især arbejdet med Sydøsteuropas historie i det 20. århundrede og med historiebrug. Hun har undervist i bl.a. historiebrug, historieteori og Jugoslaviens historie ved Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.

Litteratur:

Čubelić, Tomo and Milovan Milostić (1963) [1952], *Pregled historije narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije*, Zagreb: Matica Hrvatska

Banac, Ivo (1992), 'Historiography of the countries of Eastern Europe: Yugoslavia', *American Historical Review*, 97, 4

Djilas, Milovan (1977), *Wartime*, translated by Michael B. Petrovich, London: Martin Secker and Warburg

Drašković, Vuk (1998 [1982]), *Nož*, Beograd: Srpska reč

Đuretić, Veselin (1986)[1985], *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*, Beograd: Multiprint

Gledišta (1972), 'Diskusije o "Istoriji Jugoslavije"', 14, 3

Haug, Hilde (2007), *Comrades between Brotherhood and (dis)Unity. The Yugoslav Communists' Search for a Socialist Solution to the National Question 1935-1980*, Oslo, Acta Humaniora

Hoare, Marko Attila (2006), *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia. The Partisans and the Chetniks 1941-1943*, Oxford, Oxford University Press

Hory, Ladislaus og Martin Brozsat (1964), *Der Kroatische Ustascha-Staat, 1941-1945*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt

Hurem, Rasim (1972), *Kriza NOP-a u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942.* Sarajevo: Svjetlost

Höpken, Wolfgang (1994), 'Von der Mythologisierung zur Stigmatisierung: "Krieg und Revolution" in Jugoslawien 1941-1948 im Spiegel von Geschichtswissenschaft und historischer Publizistik', in E. Schmidt-Hartmann, ed., *Kommunismus und Osteuropa. Perspektiven und Interpretationen im Wandel*, München: R. Oldenbourg Verlag

Jelić-Butić, Fikreta (1978) [1977], *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska, 1941-1945*, Zagreb: Školska Knjiga, 1978

Kamberović, Husnija, 2006, 'Najnoviji pogledi na Drugi svetski rat u Bosni i Hercegovini', in Husnija Kamberović, ed., *60 godina od završetka Drugog svetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, Sarajevo: Institut za istoriju

Lilly, Carol S. (1994), 'Problems of Persuasion: Communist Agitation and Propaganda in Post-War Yugoslavia, 1944-1948', *Slavic Review*, 53, 2, p. 395-413

Marjanović Jovan og Pero Morača (1958), *Our liberation war and national revolution 1941-1945. Historical Survey (Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941-1945. Istoriski pregled)*, Beograd

Pavlowitch, Stevan K. (1992), *Tito. Yugoslavia's great dictator. A reassessment*, London: Hurst

Petranović, Branko (1983), *Revolucije i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945)*, Beograd: "Rad"

Petranović, Branko (1988), *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Druga Knjiga: Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941-1945*, Beograd: Nolit

Petranović, Branko og Momčilo Zečević (1988), *Jugoslavija 1918/1988. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd: Rad

Politika (1972), 24. maj

Popović 1949, 'Za pravilnu ocenu oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije', *Komunist*, nr. 3

Ramet, Pedro (1985), 'Apocalypse Culture and Social Change in Yugoslavia', in Pedro Ramet, ed., *Yugoslavia in the 1980s*, Boulder: Westview Press

Ramet, Sabrina P. (2007), "The denial syndrome and its consequences: Serbian Political Culture since 2000", *Communist and Post-Communist Studies*, 40, 41-58.

Redžić, Enver (2005), *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, New York: Frank Cass

Sindbæk, Tea (2007), *The theme of genocide in Yugoslav Historical Culture 1945-2002*, Upubliceret ph.d.-afhandling, indleveret ved Aarhus Universitet.

Tito Josip Broz (1948), *Izgradnja nove Jugoslavije. Knjiga prva*, Beograd: Kultura

Tito, Josip Broz (1951), 'Izveštaj na V kongresu KPJ', In Tito, Josip Broz, *Izgradnja nove Jugoslavije III*. Zagreb

Tito, Josip Broz (1959), *Govori i članci. Knjiga IV. 14-VIII 1948 – 17-II 1950*, Zagreb: Naprijed

Tomasevich, Jozo (1975), *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945. The Chetniks*, Stanford: Stanford University Press

Tomasevich, Jozo (2001), *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945. Occupation and Collaboration*, Stanford: Stanford University Press